

همراه با سفرنامه اوژن فلاندن

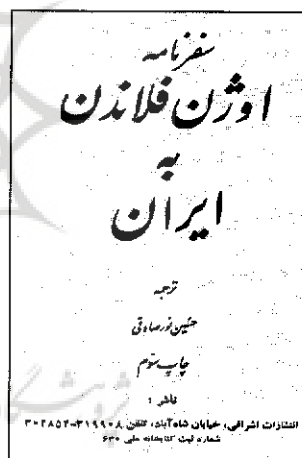
(۱۸۴۰ - ۱۸۴۱ م.)

• مرتضی تهمانی

فلاندن می نویسد: «چگونه دو دولت پر زور از دو طرف اورا [ایران] لای تنگ می گذارند. سرنوشت این کشور معلوم نیست چه باشد. در دوسر آسیا روس و انگلیس برآند که به همدیگر برخورد کنند. این دو حریف پر زور در سرشطرنجی نشسته، هر یک در صدد پیشروی و مغلوب کردن دیگری است تا کلیه این قطعه عظیم را مالک شوند.»

در آن زمان، شاه قاجار از طرف شرق گرفتار مسئله هرات بود و به کمک نیاز داشت. با توجه به سوابق، دولت فرانسه می توانست گزینه خوبی برای دولت ایران باشد. فرانسه هم می خواست به کشوری پا بگذارد که مدت مدیدی از نظرش محوشده بود و اطلاع کاملی از آن نداشت. بدین منظور سفیری را روانه دربار ایران کرد تا زمینه برقراری مناسبات بین دو کشور را فراهم کند. همراه سفیر چند متخصص نیز اعزام شدند که وظیفه داشتند بر حسب رشته تخصصی خود اطلاعات کاملی در باب میدان های جنگ، وسایل دفاع، وضع ارتش، سلاح، سوار نظام، آثار باستانی و نقاشی ایران، به دست آورند. یکی از اعضای این گروه موسیو اوژن فلاندن بود که در نقاشی مهارت داشت. نفر دیگر شخصی معمار به نام موسیو گست بود. این دو در مسابقه ای انجمن صنایع مستظرفه فرانسه، از بین معماران و نقاشان فرانسوی برگزیده شدند و به وزارت خارجه فرانسه جهت سفر ایران معرفی گردیدند.

هزینه این سفر را دولت فرانسه تأمین کرد، چنان که آمده: «همان مخارجی را که دولت فرانسه برای کارهای مصر و یونان متحمل شد، جهت ایران نیز قبول دار گشت و به خوبی دانست که تاریخ بناهای کشور ایران، تاریخ دو کشور دیگر را کامل می کند، به عبارت آخری، این سه کشور لازم و ملزوم یکدیگرند.»

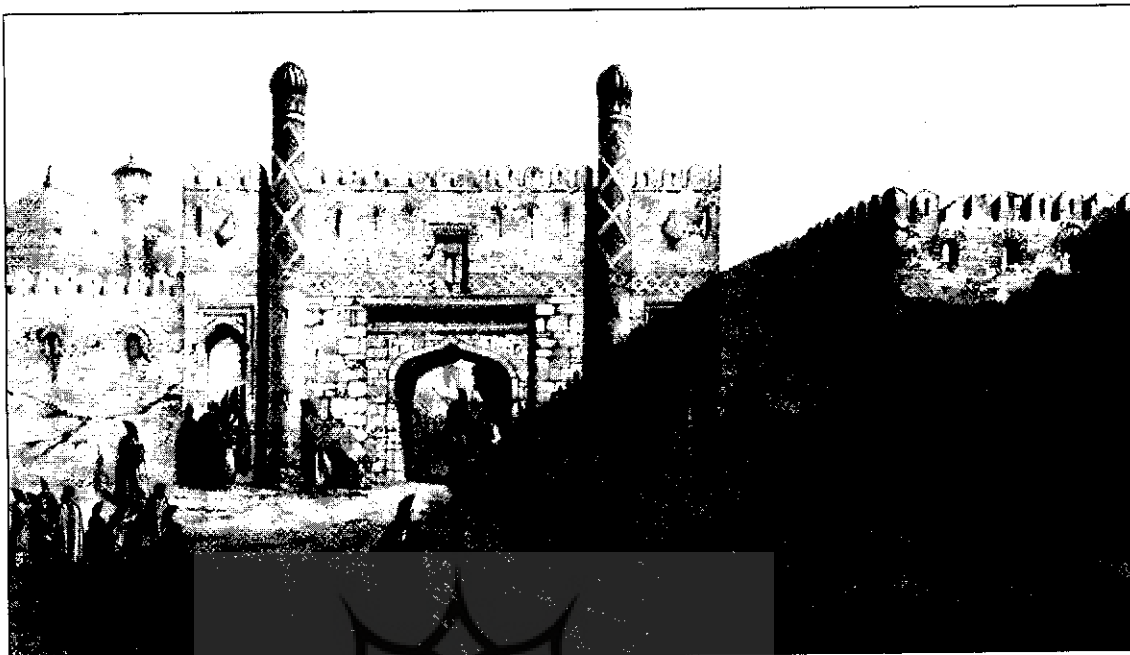
اوژن فلاندن و همراهانش
وظیفه داشتند بر حسب
رشته تخصصی خود
اطلاعات کاملی در باب
میدان های جنگ، وسایل
دفاع، وضع ارتش، سلاح،
سواره نظام، آثار باستانی و
نقاشی ایران به دست
آورند

- سفرنامه اوژن فلاندن به ایران در سال های ۱۸۴۰ - ۱۸۴۱
- مترجم: حسین نور صادقی
- ناشر: چاپخانه روزنامه نقش جهان، چاپ دوم، ۱۳۲۴، ۳۷۱ ص.

مقدمه

از دوره صفوی روابط گسترده ای با کشورهای اروپایی برقرار شد و گروه ها و افراد مختلف اروپایی با عنوان جهانگرد، فرستاده سیاسی و مبلغ مذهبی به سوی ایران سرازیر شدند که از آن جمله می توان به شاردن، تاورنیه، سانسون و دیگران اشاره کرد. حضور اروپائیان در ایران دوره قاجار نیز چشمگیر است. از جمله افرادی که در زمان پادشاهی محمد شاه قاجار به ایران آمد، اوژن فلاندن نقاش فرانسوی است. در این زمان (۱۲۵۰ - ۱۲۶۴ هـ)، روس ها از شمال و انگلیس ها از جنوب در ایران نفوذ کرده بودند، چنان که

◀ دروازه شهر تبریز،
سفرنامه فلاندن

محتوای کتاب:

سفرنامه اوژن فلاندن، دارای سه مقدمه (مقدمه مترجم و دو مقدمه مؤلف) و پنجاه و شش فصل است. مؤلف در مقدمه هدف سفر، مسیر و اقدامات انجام شده در طول راه را بیان کرده است. فلاندن در مورد سفر خود چنین می نویسد: «مدت دو سال تمام در سفر و حضر بودیم. ابتدا دچار برف های ارمنستان و سرمای سختی که به ۱۸ درجه زیر صفر می رسید گشتیم. سپس در ایران از دریای خزر تا خلیج فارس و منطقه بیابانی خراسان تا مرز عربستان یعنی در سرتاسر ایران بررسی و اکتشاف پرداختیم و اسناد مربوط به باستان شناسی را به دست آوردیم. بعد روزه مغرب کرده دشت های بین النهرین، بغداد تا بیابان بابل رفته، از فرات گذشتیم به شام رسیدیم و آنجا با سرزمین آسیا خداحافظی گفتیم.»

مطالب فصل اول تا هفتم کتاب مربوط به آغاز سفر، ورود به قسطنطنیه و سایر شهرهای دولت عثمانی است و حاوی اطلاعاتی درباره وضعیت راه ها، آب و هوا، لباس مردم، قصر فرمانروایان، آثار تاریخی و غیره است.

فصل هفتم تا پنجاه و چهارم درباره ایران است. در این چهل و هفت فصل مطالب متعدد و مختلفی درباره ایران نوشته شده است. اگر چه هدف مؤلف بررسی آثار باستانی و تاریخی ایران بوده، ولی به هر جا که وارد شده و یا با هر چیزی که روبرو شده آن را وصف کرده است. از جمله درباره وضعیت راه ها، مالیات، مجازات ها، پوشش و لباس، خورد و خوراک، اوضاع اجتماعی، قضاوت، وضع منازل، دراویش، لوطی ها، بازار، آثار تاریخی و غیره توضیح می دهد. فلاندن آثار تاریخی را با تفصیل بیشتری توضیح داده است.

در این نوشته به مواردی که مؤلف به طور پراکنده به آنها پرداخته است اشاره می شود:

بازی ها و سرگرمی ها

بازی ها و سرگرمی هایی که فلاندن در سفرنامه خود از آن ها نام برده عبارتند از: حرکات سواری، تیراندازی، نیزه پرانی، آواز خوانی، موسیقی و شکار. نوع این فعالیت ها که بیشتر رزمی است، حاکی از روحیه آمادگی و رزمی مردم است که هر آن ممکن بود از جانب قبیله هم جوار و یا کشور خارجی مورد هجوم قرار گیرند.

مالیات

بر اساس توضیحات کتاب، مالیات هایی را که در زمان محمدشاه وصول می شده، می توان این گونه دسته بندی کرد:

۱ - مالیات اراضی (میزان آن بستگی به عایدات هر محل داشت.)

۲ - مالیات بازرگانی (از بازرگانان بر اساس درآمدشان وصول می شد.)

۳ - مالیات از چهار پایان

وصول مالیات به صورت نقدی و جنسی بود. برای رعایا پرداخت جنسی بهتر بود، چون قادر به پرداخت پول نقد نبودند. نوع دیگر مالیات «سورسات» بود، که بر طبق آن مردم هر محل موظف بودند از میهمانان شاه یا سپاهی که به آن محل وارد می شد، پذیرایی کنند و آذوقه آنها را تا وقتی که حضور داشتند تأمین نمایند.

مجازات ها

بریدن گوش و بینی، فلک کردن و کشتن مجازات های معمول آن عصر بوده است. چنان که فلاندن توضیح می دهد: وقتی که چند نفر نسبت به هیئت فرانسوی تعرضی کردند، حاکم خواست مقصرین را تنبیه نماید و ضرب شصت نشان دهد. خواست بینی

وضعیت راه ها، مالیات،
مجازات ها، پوشش و
لباس، خورد و خوراک،
اوضاع اجتماعی، قضاوت،
وضع منازل، دراویش،
لوطی ها، بازار، آثار
تاریخی از جمله موضوعات
مطرح شده در سفرنامه
اوژن فلاندن است

به نظر فلاندن، تخت جمشید در بین آثار باستانی عالم از اهمیتی خاص برخوردار است و هر کس آن را ببیند، مات و مبهوت می‌گردد. از نگرستن و بررسی قصرهای تخت جمشید محقق می‌شود که ذره‌ای ناهنجاری یا عیب ندارد

درباره ساختمان‌ها می‌نویسد: «چرا ایرانیان که این قدر ماهر و باهوش‌ند، به علاوه در بیشتر جاها سنگ و آهک به حد وفور دارند، عمارت را با خشت می‌سازد؟»

اوژن فلاندن در موارد مختلف به بحث درباره سیاست انگلیسی‌ها در ایران می‌پردازد و عامل اختلاف‌ها و درگیری‌های داخلی را ناشی از توطئه انگلیسی‌ها می‌داند. همچنین سیاست مداخله جویانه، دوگانه و اختلاف برانگیز آنها را در روابط خارجی ایران نکوهش می‌کند.

مؤلف به اختصار از بی‌اطلاعی ایرانی‌ها نسبت به پارلمان (مجلس) صحبت می‌کند. هنگام گفت و گو با فرهاد میرزا، برادر محمدشاه قاجار و حاکم شیراز، به این مطلب اشاره می‌کند: «وقتی که از مجلس شورا و قدرت نمایندگان و گذشتن هر قانونی از مجلس صحبت نمودم، به حیرت افتاد و صحبت‌های مرا با بهت و حیرانی گوش می‌داد. در حقیقت مات و مبهوت بود که چگونه می‌تواند مطلق کارهایی را که یک تن به نام سلطان باید بکند و فرمانروای مطلق است، هزار نفر بنمایند.»

بناهای تاریخی

کشور ایران با سابقه تاریخی طولانی و پیوسته، آثار و بناهای تاریخی زیادی از خود به جای گذاشته است که متأسفانه تعداد زیادی از این آثار در طول زمان به دلیل عوامل طبیعی و یا بی‌توجهی حکومت و مردم از بین رفته و اندکی از آن باقی مانده است. این مسئله در نوشته اوژن فلاندن مشهود است: «ایرانیان به عبارت آخری کلیه شرقی‌ها، در خرج ساختمانی صرفه‌جویی می‌کنند. بیشتر بناهای قدیمی را خراب کرده تا مصالحش را در ساختمان جدید به کار ببرند. به علاوه، در اثر بی‌علاقگی و از نظر بی‌احترامی به آثار پیشینیان قرن به قرن آثار گذشتگان منهدم گردید و در نتیجه شهرها و بناهای آسیای غربی در زیر خاک پنهان گشته و آثاری از آنها

مقصرین را ببرد، اما سفیر خواهش کرد از این مجازات صرف نظر کند. در جایی دیگر فلاندن می‌نویسد: داوری قاضی از روی منطق و عادلانه نیست. مجازات هم مطابق جرم نیست. وقتی که از قاضی علت این گونه قضاوت را می‌پرسد، می‌گوید باید چنین کرد تا دیگران عبرت بگیرند.

ارتش

فصل بیستم به بحث درباره ارتش ایران اختصاص دارد. در فصل‌های دیگر هم به صورت پراکنده مطالبی درباره ارتش ذکر شده است. ارتش دائمی و منظم قاجار عبارت بود از پیاده نظام و توپچی. در هنگام جنگ هر منطقه به فراخور امکانات محل، سوارانی به دربار روانه می‌کرد. فلاندن درباره افراد ارتش می‌نویسد: «در سواری هیچ یک ترسو و ناورزیده نیست. لیکن عاملی که آنها را از خدمات گذشته باز می‌دارد، بی‌نظمی است.»

جایی دیگر او صاف سربازان را این گونه بیان می‌کند: «باهوش، شجاع، جسور، بردبار ولیکن نمی‌دانند چگونه خوف خود را از همسایگان بری سازند.»

خصال ایرانی

فلاندن مردم ایران را به سه دسته کاملاً متمایز تقسیم می‌کند: شهری‌ها، رعایا و ایلات یا چادر نشینان. به عقیده او یکی از صفات خوب و برجسته ایرانیان این است که با ادبند و آداب معاشرت را به خوبی می‌دانند. این ضرب‌المثل نزد ایرانیان مشهور است: «ادب سرچشمه ثروت است نه برای کسی که به او احترام می‌شود، بلکه برای کسی که احترام می‌گذارد.» همچنین بی‌تفاوتی شرقی‌ها را به آینده نکوهش می‌کند و می‌نویسد: «شرقی‌ها هیچ به فکر آینده نیستند و همه می‌گویند دنیا دوروز است، حالا بگذرد و فردا خدا بزرگ است.»

جایی دیگر می‌نویسد، در حقیقت باید گفت: [ایرانی‌ها] بسیار باهوش، مؤدب، خیرخواه، میهمان‌نواز، شجاع و زرنگند. عاشق شعر، نقاشی و صنایع هستند و روح سلحشوری دارند. با این حال معایبی هم دارند: بسیار مکار، رباخوار، بیرحم، متقلب و به ویژه دروغ زیاد می‌گویند.

براساس نظر وی علت تخریب شهرها و روستاها که کاهش جمعیت را به دنبال داشته، موارد زیر بوده است:

- ۱- جنگ
- ۲- زلزله
- ۳- ساختن عمارت با خشت

براساس توضیحات فلاندن مالیات ارضی، مالیات بازرگانی و مالیات از چهارپایان، انواع مالیات‌های زمان محمدشاه قاجار را تشکیل می‌داده‌اند

وجود ندارد.»

البته نقش بیگانگان را هم در تخریب یا سرقت آثار باستانی ایرانی نباید از نظر دور داشت.

تخت جمشید

تخت جمشید با ۱۳۵۰۰۰ متر مربع (۳۰۰×۴۵۰) در دامنه کوه رحمت قرار دارد. اوژن فلاندن همراه با سایر اعضای گروه وقتی وارد این منطقه می‌شود، می‌نویسد: اکنون در محلی هستیم که نه تنها از حیث داشتن آثار باستانی بر مرودشت برتری دارد، بلکه بر تمام ممکنه ایران آقایی می‌کند.

در قسمتی دیگر چنین آورده است: به طور قطع کلیه سیاحان با من هم عقیده‌اند که بنای تخت جمشید در بین آثار باستانی عالم از اهمیتی خاص برخوردار است. هر کس آن را ببیند، مات و مبهوت می‌گردد. از نگرستن و بررسی قصرهای تخت جمشید محقق می‌شود که ذره‌ای ناهنجاری یا عیب ندارد. او نقوش زیبا و قشنگ تخت جمشید را نتیجه دو چیز می‌داند:

- ۱ - دست پر قدرت
- ۲ - مهارت استاد

بیشاپور

اوژن فلاندن آثار شهر بیشاپور، نزدیک کازرون را بعد از تخت جمشید و حجاری‌های نقش رستم مهم‌ترین آثار قدیم ایران می‌داند. وی در مورد اهمیت شهر بیشاپور می‌نویسد:

- ۱ - مدت مدیدی ناپدید بوده و کسی از وجود آن اطلاع نداشت تا این که سیاحان انگلیسی آن را کشف کرده‌اند.
- ۲ - سلطان عظیم‌الشان (شاپور اول ساسانی) به ساختن این بنا مبادرت کرده است.

۳ - وسعت این ناحیه بسیار زیاد است.

۴ - تعداد نقوشی که تا این زمان باقی مانده است، بسیار است.

۵ - موضوعات نقوش مختلف است.

۶ - استادانش ماهر بوده و در ساخت آن ابتکار به خرج داده‌اند. سه فصل آخر کتاب (۵۴ الی ۵۶) درباره عزیمت اوژن فلاندن به

عراق از طریق ترکیه است، وی درباره عظمت بغداد و آثار باستانی بین‌النهرین نیز مطالبی ارائه می‌کند. در مورد تیسفون می‌نویسد: «اسماء تیسفون یا مداین در نظر اعراب کاملاً مجهول است و نمی‌دانند در چه مکانی شهر ساسانی بوده، تنها نام سلیمان پاک معروفست که مقبره‌ای بدین نام هم دارد.»

نتیجه:

- نظر به این که مطالب ارائه شده در سفرنامه مشاهدات فلاندن است، بنابراین اطلاعات آن می‌تواند به واقعیت نزدیکتر باشد. در عین حال باید زاویه دید، معیارها و ارزش‌های مؤلف و میزان دانش او مد نظر قرار گیرد. اگر محتوای این کتاب با کتابهای مشابه که قبل و بعد از آن نوشته شده است به صورت مقایسه‌ای بررسی شود، اطلاعات ارزشمندی در زمینه آثار باستانی، اوضاع اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و غیره به دست می‌آید.

- در صفحه ۱۰۵ کتاب درباره حضرت معصومه (فاطمه) (س) نوشته شده است: [ایشان] به همراهی پدرش امام موسی کاظم (ع) به قم آمدند، چه امام موسی کاظم (ع) می‌خواست از ستمگری‌های خلفای بغداد رهایی یابد و... این مطالب نادرست است، چون حضرت امام موسی کاظم (ع) هیچ‌گاه به ایران نیامده، بلکه حضرت امام رضا (ع) به ایران آمده‌اند، آن هم تحت فشار و دستور مأمون خلیفه عباسی. اوژن فلاندن در جای دیگر مطالبی جزئی درباره اعتقادات دینی مردم نوشته که ناشی از عدم شناخت کافی و آگاهی وی از دین اسلام است.

- داریوش شایگان در مورد تفکر غرب می‌نویسد: کنجکاوی و دقت، پشتکار، توجه بیمارگونه به جزئیات، میل به طبقه‌بندی [از صفات تفکر غربی است] و در پس این صفات چند مفهوم اساسی به چشم می‌خورد: طلب - اراده - مبارزه. این ویژگی‌ها در سفر اوژن فلاندن و همراهان وی به ایران آشکار است. او مدت دو سال دور از خانه و وطن در پی کسب اطلاعات در ایران فعالیت کرد تا جایی که بر اثر مشکلات و مشقاتی که پیش آمد، تا سرحد مرگ پیش رفت. با این حال دست از کار نکشید. خود در این باره می‌نویسد: «بایستی با مجاهدت و کوشش فوق تصور به تحقیقات پرداخته تا شاید چیزی تازه‌ای به دست آوریم.»

- نتیجه این سفر را انجمن صنایع مستظرفه فرانسه این گونه بیان می‌کند: «نقشه‌هایی که از این کشور وسیع برداشته‌اند، به معماری و برخی به حجاری تعلق دارد. ۱۳۶ صفحه راجع به معماری و ۸۶ نقش از حجاری می‌باشد، به علاوه ۳۵ کتیبه که مقداری به زبان پهلوی، سه تا به خط کوفی و دیگران میخی است.»

پی‌نوشت:

۱. شایگان، داریوش، آسیا در برابر غرب، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۶، ص ۲۳۴.

اوژن فلاندن مردم ایران را به سه دسته کاملاً متمایز تقسیم می‌کند: شهری‌ها، رعایا و ایلات یا چادرنشینان